

УДК 711.451

ББК 85.11

Зоряна Лукомська

ІСТОРИКО-АРХІТЕКТУРНИЙ РОЗВИТОК МІСТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА

Особливості застосування фортеці Івано-Франківськ і послідовність розвитку міста продемонстровані завдяки попереднім історичним дослідженням і порівнянням з іншими містами. Зроблено теоретичну реконструкцію періоду застосування міста. Стаття пропонує визначення історичного місцезнаходження і планування структури центру міста

Ключові слова: архітектура, містобудування, план, фортеця.

При розгляді історико-архітектурного розвитку міста Івано-Франківська (раніше – місто Станіславів) стикаємося з рядом питань щодо його закладення, розпланування та розвитку протягом XVII – XX ст., які вимагають уточнень і допрацювань. Оскільки на даний період у місті немає заповідної території, яка б забезпечила захист та ознакування збережених елементів міських фортифікацій і об'ємно-планувальної структури міста, актуальною стає проблема ґрунтового дослідження його історико-архітектурного розвитку. У даному дослідженні ставимо перед собою мету узагальнити й доповнити відомості про розвиток міста як визначного містобудівельного об'єкта.

Дослідженням Станіславава займався ряд дослідників, які вивчали його містобудівельні засади на період закладення фортеці та проводили аналогії з європейськими містами XVII ст. На сьогоднішній день у переважній більшості збережені історичні описи міста [1, с.100; 2, с.5-6; 3, с.4-12; 4, с. 36-41; 5, с.212-225], в яких тільки фрагментарно згадується про містобудівну ситуацію та визначні архітектурні споруди. Тільки деякі з авторів розглядали Станіславівську фортецю як містобудівельний об'єкт і досліджували об'ємно-планувальну систему міста. Груповий історичний нарис та опис планувальної структури, а також реконструкцію первісного вигляду подає С.Кравцов [6, с.3-19]. М.Мотак також описує розвиток міста, робить аналіз його композиції та гіпотетичну реконструкцію первісного вигляду [8, с.197-215]. Об'ємну реконструкцію центральної частини міста виконав П.Ричков [9, с.26-31].

Місто Станіславів засноване на Покутті, в межиріччі двох Бистриць. Територія, на якій виникло місто, належала двом селам – Заболоттю і Книгичину, які пізніше стали передмістями укріпленої фортеці. Місто розляглося на рівнині, яку з одного боку оточувало село Заболоття, а з інших трьох боків – озера й мочарі, посеред котрих текла мала річка Бистриця (Солотвинська) і впадала до міського рову. Такі природні умови відігравали роль додаткової оборони.

Історія виникнення міста Станіслава та ім'я його засновника до пнині залишається спірним питанням. Хоч більшість авторів датують заснування міста 1662 р., а засновником його вважають Андрія Потоцького, що назвав місто в честь свого сина, але існують і інші версії. Уродженець Станіслава вірменин Садов Баронч, один із перших авторів, що описують місто, подає нам дату заснування 1654 р. За його словами, ідея заснування міста на території колишнього села Заболоття належить Станіславу Ревєрі Потоцькому, однак той, будучи зайнятий громадськими справами, доручив своєму синові Андрієві зайнятися будівництвом міста. Андрій Потоцький уклав місто і назвав його на честь свого батька Станіслава [1, с.100]. Іншу дату заснування міста – 1644 р. – указує В.Полєк. Він подає відомості про те, що згадка про Станіславів, як про вже існуюче місто, була віднайдена у документі, який зберігається в ЦДІА у Львові [2, с.5-6.]. Остаточної версії поки що не маємо за браком історичних документів, які б розповіли про те, коли і як дані землі перейшли у власність Потоцьких. Відомо, що першим власником тих земель був Станіслав Ревєра Потоцький, воєвода краківський і гетьман великий коронний. За його часів знаходився тут, поміж двома річками, невеликий дерев'яний замок, недалеко від села Заболоття [3, с. 4-12.].

Зважаючи на скрутне становище, яке панувало у той період на теренах Королівства Польського, причини до виникнення міста були дуже вагомими. У XVII ст. польські території були під загрозою зовнішніх ворогів, найбільше, звичайно, турбували татаро-турецькі набіги. Тому новостворена фортеця мала стати на захист цілого Покуття і прийняти на себе удар завойовника (рис.1). Також утворенню міста сприяв транзитний шлях зі Львова до Молдавії, що проходив на цих теренах [4, с. 36-41].

За свідченнями німецького мандрівника Ульріха фон Вердума, місто було збудоване всього за десять років. Споруджували його феодално-залежні селяни з навколишніх сіл, які при цьому ще й позбулися своїх наділів, бо на їхніх територіях зводили міські укріплення. Будівничим, а очевидно, й автором проекту був пан Франсуа Корассіні з Авіньйону, підполковник пішої гвардії воєводи Андрія Потоцького. За словами Ульріха фон Вердума, на період 1672 року укріплення складалися з шести правильних земляних бастионів, нижче яких був частокіл із поставлених сторч цілих дубів. Воєвода ще збирався наказати викопати рови та забезпечити їх зовнішніми укріпленнями, що, мабуть, було виконано, про це свідчить план з 1792 року (рис.2). При цьому головна бойова лінія мала 150 стоп довжини. Міські мури були збудовані з цегли. Місто замикали три брами. З північного боку Галицька (Львівська) брама, з південно-західного – Тисменицька (Кам'янецька) і з південно-східного – Вірменська (Заболотівська) фіртка. Брами були збудовані з каменю і завершувалися вежами. До міста можна було потрапити трьома довгими дерев'яними мостами [5, с.212-225].

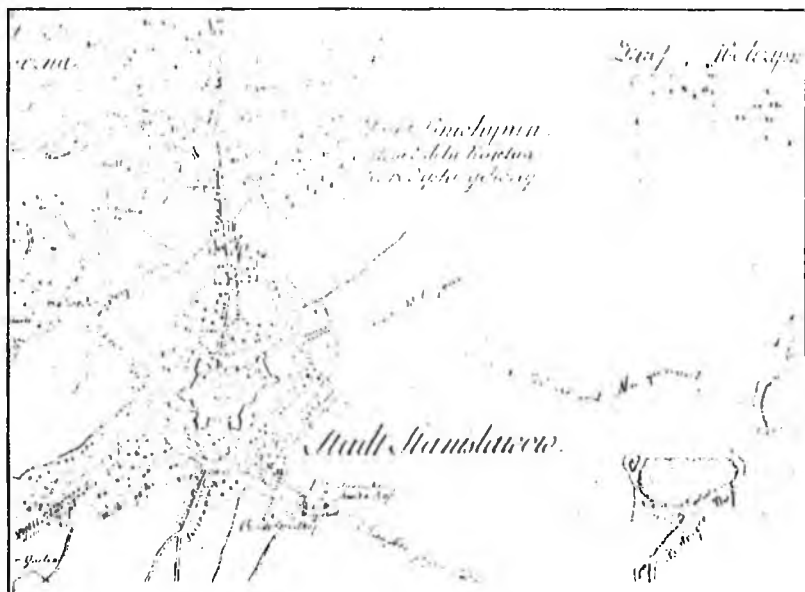

Рис. 1. План Станіславова з навколишніми селами, полями, лісами 1805 р виконаний на замовлення міської управи

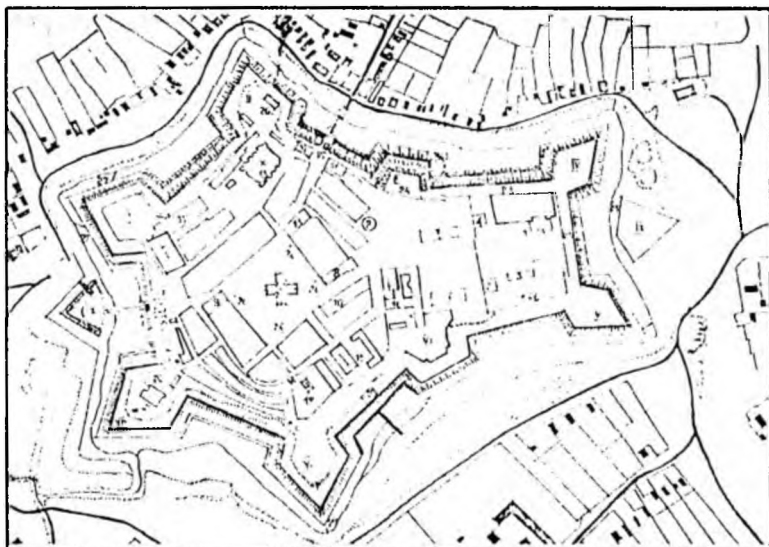

Рис. 2. План Станіславова 1792 р., складений за участю Артура Дрекслера. Копія, що зберігається в Івано-Франківському краєзнавчому музеї

На цей час забудовувалася і територія середмістя. Посеред міста знаходився великий чотирикутний ринок, у центрі якого була дерев'яно-мурована рагуша, що нагадувала грецький хрест і закінчувалася стрімкою вежею. Навколо площі знаходились приринкові будинки, далі за ними сакральні споруди і навіть вища школа. Замок папа на цей час був тільки дерев'яний і розташовувався на місці пізнішого Єзуїтського костелу. Так виглядало місто через кілька років після заснування. Про новостворену фортецю розходила слава по всій окрузі та далеко за її межами. Відкликалися про неї сучасники, відзначаючи міць, велич та красу міста. Місто стало торговельним центром усього Покуття і, крім того, надійним захистом (у 1676 р. Станіславівська фортеця вистояла кількадемні турецьку облогу). З опису королівського секретаря: ринок, будинки мешканців і арсенал перевершують усі міста Русі [3, с.13-19].

Опираючись на опис Ульріха фон Вердума, стає очевидним, що територія міста спочатку була розпланована у вигляді правильного шестикутника, що наближає його до ідеальних міст італійського ренесансу із замкненою планувальною композицією. До головних засад ідеального міста, крім досконалої композиції, належало забезпечення різноманітних потреб мешканців і одночасно наявність укріплень, які б боронили проти зовнішніх атак.

У XVIII ст. місто змінювалося, поліпшувалася його оборонна система. У 1700 році його успадкував Йозеф Потоцький, гетьман великий коронний і каштелян краківський. За період його правління міські фортифікації були розширені й змінені. До цього часу вимурували новий палац Потоцьких на північний схід від існуючого міста. У середині XVIII ст. Станіславівську фортецю було вдосконалено на зразок системи Вобана, відомого військового інженера за часів Людвіга XIV. Новий палац обнесли мурами, і ці укріплення були об'єднані з існуючими міськими фортифікаціями. Тоді ж збудували чотири нові bastiони. Два bastiони з'явилися з північно-східного боку, інші два півbastiони служили обороною для видовжених куртин [6, с.4-19]. Під час будівництва фортеці особливо відзначився Станіслав Потоцький (пізніше – воевода Познанський), син Йозефа, котрий як військовий інженер працював під час спорудження фортеці у Кам'янці-Подільському та Ченстохові [7, с.4-9].

Після розбудови Станіславівська фортеця набула вигляду міста-резиденції, яка складалася з трьох елементів: резиденції Потоцьких, середмістя та фортифікацій. За взаємним розташуванням міста й резиденції М.Мотак відносить їх до міських утворень типу міста-ансамблю, тобто всі елементи фортеці творять єдиний композиційний ансамбль. До цього типу відноситься також польське місто Замостя [8, с.199, 209-211]. Дана система земельно-мурованих укріплень належить до французької військово-інженерної школи. Головними рисами ренесансового міста були: регулярний план, вписаний у

правильний багатокутник, застосування мірничого модуля, вплив нарису фортифікації бастионової системи на загальний вигляд міста. Проаналізувавши план Станіслава, стає очевидним, що місту пригатами дані риси, отже, автор, під час його розпланування керувався саме засадами ренесансного міста.

У 1743 р. планувалося проведення нових фортифікаційних робіт, було передбачено додаткові укріплення у вигляді ряду равелінів. Даний проєкт дійшов до наших часів, він зберігається у військовому архіві у Відні (рис.3). Однак його не було втілено в життя.

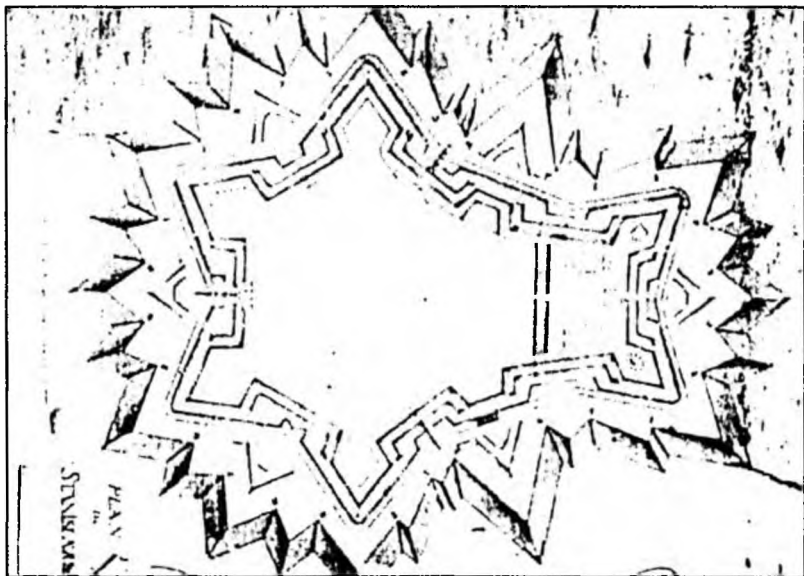

Рис. 3. Станіслав. План міських фортифікацій 1743 р. Прорис: Військовий архів у Відні. (Не реалізований)

У 1809 – 1812 рр. розібрали станіславівські фортифікації, а рови засипали. Причиною тому стала домовленість між Росією та Австро-Угорщиною. Було збережено тільки невеличкі елементи мурів: поза греко-католицькою катедрою і гімназійним будинком, а також за військовим госпіталем і обводовим садом. Слідів валів залишилися за військовим госпіталем, на території городу пана Цісеського, пані Ленковичової з боку пл. Міцкевича і поза Парафіяльним костелом із боку передмістя Галицького. Рови засипали в 1812 р. і тільки абрис частини тих ровів можемо прослідкувати, але в загальному різниця між середмістям та передмістями перестала існувати [5, с 220-225] (рис.4, 5).

З XIX ст. до сьогодні залишки мурів та валів поступово все більше руйнувалися і зовсім зникли. Нині тільки в одному місці можемо прослід-

Рис. 4. Кадастрова карта міста Станіслава 1848 року. ЦДІА України у Львові. Ф 186 Оп 11 Справа №220.

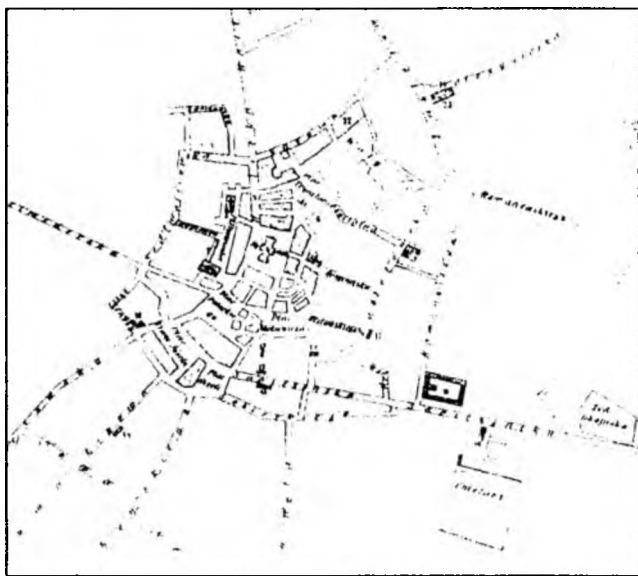

Рис. 5. План Станіслава 1886 р., опублікований у книзі Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski. Stanisławów, 1887.

кувати рештки мурованої кладки, що відповідають зовнішній внутрішній оборонній лінії. Відрізок мурованого бастіону зберігся в сучасному Фортечному провулку. Інші залізки калів дуже знищені численними земельними роботами, що проводилися протягом років, тому їх контури є сильно розмиті.

При опрацюванні літератури та картографічних, бібліографічних, іконографічних джерел щодо історії розвитку міста робимо висновок, що дана тема розглянута фрагментарно. Кожен з авторів вивчав певний період розвитку міста, та жоден із них не прослідковував еволюцію його планувальної і фортифікаційної систем на всіх етапах розвитку. Крім того, не було виявлено закономірностей розвитку об'ємно-планувальної та оборонної систем міста. Авторі-попередники не виділяють етапів розвитку міста, що є особливо важливим при визначенні історико-архітектурної цінності споруд, комплексів та історико-архітектурного середовища його центру. Тому вважаємо за доцільне продовжити ґрунтовне дослідження розвитку станіславівських фортифікацій та проведення гіпотетичних реконструкцій планувальної системи міста.

1. Ульріх фон Вердум. Щоденник // Жовтень. 1983. № 10. 220 с
2. Полєк В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. Львів, 1994. 89 с
3. Baracz Sadok. Pamiątki miasta Stanisławowa. Łwów, 1858. 191 s
4. Грабовський В. Історія Івано-Франківська. Ч. 1. Івано-Франківськ. Нова Зоря, 1999. 301 с.
5. Szarlowski A. Stanisławów i powiat Stanisławowski. Stanisławów, 1887. 312 s
6. Krawcow S. Stanisławów w XVII – XVIII w. Układ przestrzenny i jego symbolika. Kwartalnik architektury urbanistyki. T. 3. 31 s
7. Szarlowski A. Rys historyczny miasta Stanisławowa. Stanisławów, 1887. 10 s
8. Motak M. Elementy nowatorskie i tradycyjne w kompozycji urbanistycznej wybranych renesansowych założeń miejsko-rezydencjonalnych w Polsce // Studia z historii architektury i urbanistyki. Kraków, 1999. 315 s
9. Ринков Н. Ринкові площі // Пам'ятки України. 1996. № 2. 51 с

Peculiarities of foundation of the fortress Ivano-Frankivsk and stages of town's development are demonstrated thanks to previous investigations, inquiries and comparisons with similar towns. Theoretical reconstruction in the period of town's foundation was made. The historical situation of planning the structure of historical centre of the town is described here.

Key words: architecture, town-planning, plan, stability